

Négyesy László, a kritikus.

Írta: CSÁSZÁR ELEMÉR.

Megtörtént nem egyszer, hogy a megbírált művész nekirontott kritikusanak, és sértődöttségében úgy akarta megszegyeníteni, hogy szemébe vágta:

— Csináld meg jobban, ha tudod!

Négyesy Lászlóval ez az eset nem történhetik meg, mert ő valóban jobban meg tudná csinálni azt a munkát, amelyet megbírált, mint az, aki írta. Meg is tette egy ízben. Horváth János *Magyar ritmus, jövevény versidom* című kis könyvéről bírálatot írván a Budapesti Szemlébe,¹ bírálata nemcsak a megbírált művel terjedelemben és súlyban is mérkőző tanulmánnyá fejlődött, hanem — noha állandóan szem előtt tartja Horváth dolgozatát — a maga gondolatait adja a kérdéssel s belőlük egész épületet emel: a magyar verstannak eddig legmélyebb és legmeggyőzőbb erejű elméletét.

Amiről Négyesy kritikát ír, ahhoz ő legalább úgy ért, mint a szerző!

Ez a megállapítás éles világitást vet Négyesyre, a kritikusra. Megérteti először, miért nem írt majd egy félszázadra terjedő tudományos pályáján egyetlen szépirodalmi kritikát sem. Valóban különös! Irodalomtörténetíróink, már Toldyn kezdve, mind megpróbálták erejüket a költészet legújabb termékeinek méltatásán, Négyesy az egyetlen, aki ellenállt a kísértésnek. Miért? Nyilván, mert tudományos célkitűzésre beidegzett lelkét nem szállta meg a költői ihlet. Vagy talán ő is azok közé az az irodalomtörténetírók közé tartozik, akik tudatos önfegyelmezéssel elhessegetik maguktól a csábító, nyugtalanító ihletet? Mindegy: bele kell törödnünk abba, hogy Négyesy, mivel nem volt alkotó művész, az élő költészet jelenségeit nem vonta vizsgálódása körébe, s finom ízlését és mély ember-meglélekismeretét nem gyümölcsöztette ezen a téren — nagy veszteségére a magyar irodalmi kritikának.²

¹ 195. k. (1924) 194—228. l. és 196. k. (1924) 61—80. l.

² A M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság irodalmi pályázataira beérkezett művekről írt ugyan elvétele jelentést, de ezek más szempont alá kívánkoznak.

Másfelől azt is megértjük, miért korlátozta Négyesy még tudományos kritikai munkásságát is arra a két tudományra, amelyeken egész lelkével csüngött, és amelyekben a legmélyebb barázdát szántotta: a magyar irodalom történetére és a vers-tanra. De még ezen a két téren is csak kivételesen jelent meg a kritikus fegyverzetében: ha nagyjelentőségű irodalmi mű vonta magára figyelmét vagy olyan komoly irodalmi föladatot vetett föl a tudományos élet sodra, amelyet csak az ő nagy készülsége és átfogó elméje tudott megoldani.

Négyesy megbecsülte a tudományos kritikus tollát, mint senki más!

A legnagyobbszabású tudományos föladatot kétségkívül akkor oldotta meg Négyesy, amikor a Kisfaludy-Társaság megbízásából mint a Greguss-bizottság előadója jelentést írt, két ízben, előbb hét, majd hat év kritikai terméséről. Ez a két jelentés³ a kritikusi lelkiismeretesség legfényesebb példája: Négyesy, hogy kiválaszthassa a két ciklus legértékesebb termékeit, tizenhárom év minden jelentős kritikáját áttanulmányozta, s a róluk leszűrt véleményét külön-külön bírálatokba foglalta. Mint műbírálatok gyűjteményei, ezek a jelentések kritikai irodalmunk legjava darabjai közé tartoznak — méltók volnának maguk is a Greguss-jutalomra. Akár csak röviden, egypár mondatba szorítva, mond megokolt ítéletet egy-egy könyvéről vagy tanulmányról, akár beható elemzésük alapján: egyformán csillogtatja a kritikusi erényeket. Amazok, az apró kritikák, nemcsak csodálatos biztonsággal jelölik meg a dolgozatok érdemeit és fogyatkozásait, hanem miniatűr-képben élénk vetítik hű fotografiájukat, élesen kiemelve jellemző vonásaikat; emezek, a részletező műbírálatok, nem pusztán ideologiai és axiológiai szempontból világítják meg a kritikákat, hanem akárhányszor elvi magaslatra emelkedve a szerző szempontjaival szemben új, értékesebb szempontot vetnek föl, kritikai elmeélel igazolva, hogy a kérdést tisztábban látja a róla egy-két lapot író kritikus, mint a szerző, aki egész tanulmányt szentelt vizsgálatának. De ez a két jelentés több műbírálatok pusztá soránál: Négyesy beágyazza őket kritika-elméleti fejtegetésekbe vagy nagy távlatú korszakokba. Így p. o. jellemzi a jelenkor kritikájának irányait és törekvéseit, megvédve az alaptalan vádaktól s

³ Hét év kritikai irodalma (1912—1918). Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 52. k. 72—93. l. — A magyar kritika hat éve (1919—1924). U. o. 57. k. 268—281. l.

rámutatva igazi gyengéire, másutt meg a nyugatosok költői mozgalmát világítja meg, kutatja, vajjon értékes továbbfejlődés-e ez az irány, forradalmi, de szükséges reform, vagy tévútra jutott kísérlet, s mint hiú lidércfény ingoványba csalja az újságra vágyó lelkeket? Egypár mondatban a találó megfigyelések, a súlyos gondolatok, a megföllebbezhetetlen ítéletek egész sora rajzik föl — s ez a két lapnyi kritika-részlet a jövő irodalomtörténetírója számára megbecsülhetetlen kincs.

Szíve szerint, ellenállhatatlan lelki kényszertől hajtva, Négyesy, említettem, csak ritkán nyúlt kritikusi tollához, mindössze négy ízben.⁴

Ezek közül a bírálatok közül egyet emelek ki, azt, amelyet Pintér Jenő hatalmas művéről, a *A magyar irodalom történetének kézikönyvéről* (1921.) írt az Egyetemes Philologiai Közönybe.⁵ Ez a bírálat Négyesynek legnagyobb szabású kritikai munkája, s értékét fokozza, hogy nehezen megmunkálható anyagban, finom eszközökkel kellett dolgoznia. Egy végtelen sok adatkockából összerakott, nagyméretű mozaik feküdt előtte, irodalmunk egész életének képe — hívek-e a történeti valóság-hoz még árnyalatokban is a kockák színei, tervszerű-e az összeszerkesztésük, s maga a nagy kép megbízható-e arányai-ban, színhatásában? Azután: a köztudatba már a bírálat megírása előtt belegyökerezett, hogy Pintér munkájának nagy jelességei és nagy fogyatkozásai vannak — milyen könnyen tévedhetett volna a bíráló az előbbiektől megvesztegetve az értékek fölfokozásában, vagy az utóbbiakon elkedvetlenedve túlzó szigorúságba! Végül: a mű szerzője a bírálónak hű munkatársa és tisztelője, egyformán tekintély a tudományban és az iskola életében — kritikát írni a könyvről úgy, hogy ne szenvedjen az igazság, és ne fájjon az a szerzőnek, szinte 'tudós-fölötti' vállalkozás. Négyesynek mégis sikerült, s megírta legkitünőbb, egyben legtanulságosabb kritikáját. Kivált akkor tanulságos, ha a szavak mögött a teremtő lelket keressük, ha művéből meg akarjuk konstruálni az író képét. A Pintér-bírálatba ugyanis, ebbe a nemes márványba, belevészte Négyesy a

⁴ Egyik bírálata egész tanulmányá nőtt — erről már szoltam. A másíkról alább részletesen megemlékszem, a hátralevő kettő: Riedl Frigyes: *Shakespeare és a magyar irodalom*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 117—119. 1. és Horváth János: *Petőőf*. U. o. 1922. 147—152. l.

⁵ 1923. 181—216. l.

maga egyéniségének művészi reliefjét, s benne megörökítette tudományos és emberi valóját.

Egyéniségének tudományos felére mintha alig vetne új fényt ez a bíráló. Amit a tudósból mutat, az az első pillanatban nem lep meg. Hogy Négyesy a magyar irodalomtörténeti ismereteknek végeláthatatlan tömegével rendelkezik, s mivel ismeretei autopszián alapulva, minden izükben megbízhatók, velük elenmondást nem tűrve dolgozik; hogy logikája biztos, személetes, ízlése tisztult és kifinomodott — mindezt tudtuk eddig is. Ha azonban a bíráló mélyére nézünk, észreveszünk a tudós Négyesy lelki szervezetében egy eddig még kellően nem ismert csodálatos adományt: a rendkívül finom érzéket a tudományos igazság iránt. Valamint az éles fülű karmester meghallja, ha a hangok összeolvadó sokféleségében, a hatalmas orchesterben az egyik muzsikusz helyett *cist* fog, Négyesy is rögtön megérzi, ha Pintér hamis hangot üt meg. Akár megtéved az esztétikai ítélete, — mégha csak leheletszerű árnyalatban térve is el az igazságtól, — akár csak a szót véti el s mást mond, mint gondol: Négyesy menten kiérzi az idegen hangot s a sok száz ítélet között megjelölli a hamisat. Ezt a finom érzékét Négyesy eddig csak egyetemi munkájában, a stílusgyakorlatokon gyümölcsoztette, — hogy tudományos munkájában értékesítse, arra Pintér nagy műve adott módot.

De még jelentősebb vonással is gazdagította a tudós Négyesy képét ez a bíráló: valóságos revelációként hatott reánk a belőle kisugárzó filozofikum. Kritikai álláspontja Pintér megállapításaival szemben lépten-nyomon arra vall, hogy Négyesy mélyen elmerült az irodalom tényei mögött rejlő eszmék világába: elmélkedett az irodalomtörténet lényegén, hivatásán és eszközein, s ezekből az elmélkedésekből egy egész irodalomelméletet szűrt le. Kritikai megjegyzései így nem pusztá reflexiók, konkrét jelenségektől, ezúttal Pintér esztétikai ítéleteitől életrehíva, hanem irodalmi elveknek, sőt átgondolt irodalomelméleti álláspontnak funkciói. Az irodalomtörténet *tudósa* itt az irodalomtörténet *filozofusává* emelkedett.

És mit tár föl Négyesyből, az emberből, a Pintér-bíráló? A bátorságot és őszinteséget már említettem, kívülük csak egy vonásra utalok, a legfontosabbra. Ez az a lelki finomság, amellyel elvette bírálóának élet. Bókok ostyájába rejteni a hibáztatás érdes porait könnyű mesterség, de nem illett volna Négyesy

egyenes, férfias jelleméhez. Más utat választott. Azzal a tapintattal, amely a jóságnak és az értelemnek az eredője, magyarázatot keresett a könyv hibáinak és fogyatkozásainak megértésére, — mert amit megértünk, azt meg is bocsátjuk! Megkereste először a munka célkitűzésében azt a pontot, ahonnan nézve gyöngéit árnyékba vonják jelességei. Úgy látja, hogy Pintér elsősorban az irodalomtörténet terén eddig végzett szellemi munkát akarja összefoglalni s a hozzá tartozó tudományos apparátust rendbe szedve, a további munkálatok számára hozzáférhetővé tenni. A könyv törzsanyaga tehát: az *irodalomtörténeti* anyag rendszerezése, s ez, a magyar irodalomtörténet *kézikönyve*, kitűnő. Amit a munkában hibáztatni kell, az mind abban a többletben kerül elő, amellyel Pintér a *kézikönyvet* megtoldotta, a *vezérszövegben*, az *irodalom* jelenségeinek rendszeres bemutatásában, jellemzésében és értékelésében. Rendkívül szellemes fogás! Megcseréli a lényeges és a járulékos elem szerepét s ezzel elveszi a hibáztatás keserű ízét, hiszen ami fogyatkozás a *könyvben* van, az mind az *irodalmi* és nem az *irodalomtörténeti* tárgyalás folyamán bukkan elő.

De még a *vezérszöveg* fogyatékoságára is keres Négyesy gyöngéd lelke mentséget. Hogy találjon is, hőse lelkének mélységeibe száll le, oda, ahol tudós valójának gyökerei erednek. Megállapítja, hogy Pintér Jenő képzetvilágának, lelki alkatából következően, centrális elme a valóság, a tények, az adatok, nem pedig a kategóriák és normák; tudományos egyéniségének *faculté maîtresse*-e a történeti szemlélet, s érdeklődését még inkább ebbe az irányba terelte az a tudományos iskola, amelyen keresztül ment, művelődéstörténeti tanulmányai, s ezúttal „ez az izmos szellem a maga tehetségének eddig ki nem fejtett és eléggé nem gyakorlott oldalait akarta foglalkoztatni és bemutatni“. Pintér érezte magában az esztétikai ítélő erőt, s mint Ádám a földi salakból, ő is a konkrétumok világából magasabb körökbe, a szellem világába vágyott: történeti összefüggések vizsgálata helyett szellemi kapcsolatok teremtésére vállalkozott, s a történeti nézőpontot fölcserélve az esztétikaival, rideg ténymegállapítások helyett értékítéleteket akart adni, újszerűeket vagy éppen újakat. Hogy azután „a sok adatteher emelgetéséhez szokott ujjak nehezen nyerték vissza érzékenységüket és hajlékonyságukat; a képekben sok az elrajzolás“ — az óhatatlan következmény, s a hibáztatásban benne rejlik a mentség is.

Négyesynek most idézett mondata frappáns: egypár szóban a képzetek egész sora, egy szemléletességével megkapó képben egy mélyen megalapozott értékítélet. Nem áll egymagában, akárhányat ideírhatnánk melléje. Csak úgy találomra: „Minden író egy-egy energetikai csomópont, sokféle szál fut benne és sokféle szál indul ki tőle“. Vagy: „Pintér történeti távlata... a jelenkor íróival szemben abban áll, hogy magát félig-meddig a jövőbe proiciálja, illetőleg a jelent egy kissé visszagördíti a múltba, s a mai irodalom jelenséget praeteritumos igealakokkal beszél el“. Ezek a fényes csillámok a bírálat közetében rávezetnek arra a nemes ércere, amely benne rejlik: a művészetre. A tudós és az ember profilja mögött kivillan a bírálatból egy harmadik: a művésze. Négyesy itt is, mint minden írásában, a stílus művésze. Mestere az előadásnak: mindig az a szó, az a fordulat kerül a tollára, amely gondolatát a legvilágosabban, leghatározottabban fejezi ki, s minden mondatát súlyossá teszi a tartalma, könnyűvé a tolmácsolás módja. Íz, szín, tűz van Kazinczy szerint a versben, ha mesteri mű, — de Négyesy prózájában is: az is mesteri.

Vajjon ez a stílus pusztán a Négyesy lelkében intuitive dolgozó művészi erőknek, hogy az ő nyelvén szóljak: „energetikai csomópontja“? Korántsem. A gondolatot megjelenítő, megelevenítő, színező erőn kívül közrejátszik stílusának kiformálásában a tudósnak széleskörű és mély erudíciója, amely előbb kicsiszolja a képzeteket, hogy belesimuljanak a mondatszövedékbe, és belejátszik az ember gazdag szellem- és érzésvilága, amely az élet melegét árasztja el a holt formákon.

Így a tudós, az ember, a művész elkülönítése Négyesy kritikájában mesterséges abstrakció. A kritikusan nem jelenik meg külön egyik sem, csak együtt a három, az az oszthatatlan értékes egyéniség, akinek mi Négyesy Lászlót ismerjük.